

SZEMLE

TORMA BÉLA GYULA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

EGY ELFELEDETT DIADAL. A 907. ÉVI POZSONYI CSATA.

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

(*HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009. 254 o.*)

2007 júliusának első napjaiban a magyar történelem egy páratlanul fontos eseményére emlékeztünk: honfoglaló eleink 1100 éve mértek Pozsony közelében megsemmisítő vereséget a Pannónia visszafoglalására indult keleti frank–bajor csapatokra. Bizonyos, hogy ez a győzelem nyitotta meg az utat a törzsszövetség pannóniai hatalmának megszilárdulásához, s hosszabb távon a középkori magyar államiség alapjainak megvetéséhez. Manapság talán többször használjuk a sorsfordító kifejezést a kelleténél, erre az eseményre azonban minden szempontból illik.

Éppen ezért készültek példás együttműködésben és összefogásban az egyes történeti diszciplínák képviselői, történészek, hadtörténészek, régészek és hivatásos katonák az évfordulóhoz kapcsolódó események méltó megünneplésére. Hazai és külföldi rendezvények, szakmai és népszerűsítő publikációk sorával igyekeztek jóténni az elmúlt évtizedek méltatlan mulasztásait. A szakmai előkészítés 2006-ban kezdődött a Hadtörténeti Intézet által rendezett kerekasztal-megbeszéléssel. A 2007-es magyar konferenciák és kiadványok mind ebből a megbeszélésből nőttek ki, miként az osztrák részvétel szakmai egyeztetése is itt vette kezdetét.

A csatáról Ausztriában, Hainburgban, 2007-ben nagy, nemzetközi kiállítással emlékeztek meg (l. *Igaz Levente és Sándor Anita* beszámolóját a hainburgi kiállításról, *Hadtörténelmi Közlemények* 2008. 2. sz., 485–491. o.). A kiállításnak megjelent a katalógusa is egy reprezentatív tanulmánykötettel, benne *Veszprémy László* tanulmányával (Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Hrsg.: *Roman Zehetmayer*. St. Pölten, Niederösterreichisches Landesarchiv, 2007. 99–103. o.), majd a csatlakozó nemzetközi konferencián *Torma*

Béla ny. ezredes, hadtörténész adta elő a csata történetét (ami azóta szintén megjelent: Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kulturen. Niederösterreich an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert. Die Vorträge des 27. Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde. Hainburg, 3. bis 6. Juli 2007. Redaktion: *Roman Zehetmayer*. Mitteilungen des Niederösterreichischen Landesarchivs, Vol. 13., St. Pölten, 2008. 169–193. o.).

Nem kevésbé volt jelentős a 2007 júniusában, Pozsonyban rendezett nemzetközi konferencia (anyaga még nyomdában), valamint az MTA Történettudományi Intézete által szervezett konferencia 2007 októberében, amelynek előadásai a *História* 2008. évi 2. számában jelentek meg. Magyarországon meglepően nagy visszhangot keltett az évforduló, így számos társadalmi megemlékezésre, koszorúzásra is sor került, amelyek részben összekapcsolódtak az Árpád fejedelem halálának feltételezett évére való megemlékezéssel. A Hadtörténeti Intézet például 2007. szeptember 20-án a soproni Országzászlónál koszorúzott, majd a Szechenyi palotában tartott a Scarbantia Társasággal közös megemlékezést.

Jelen kötet ennek a nemes igyekezetnek az eredménye: az eddigi legteljesebb és legterjedelmesebb, és – a szerzők kutatási módszereinek köszönhetően – újszerű, sok szempontot felvillantó, bár végkövetkeztetéseikben nem szükség szerint mindenben egyező bemutatása a 907-es diadalhoz vezető útnak és magának a csatának. A kötet célja alapvetően az események hadtörténeti szempontú elemzése volt, s nyugodtan állíthatjuk, hogy a hazai középkori hadtörténetírásban az itt bemutatott, a nyugati kiadványokból ismert, de ott sem túl gyakori modellezéshez hasonlóra nem tettek eddig kísérletet. A kiadó és a szerkesztők így joggal remélhetik, hogy a kötet termékeny szakmai

diskurzust indíthat el az érintett diszciplínák művelői között. A kötet szerzői között mindazok helyet kaptak, akik a korábbi konferenciákon és megemlékezéseken valamilyen formában részt vettek.

A kötet gerincét *Torma Béla* korábbi kisebb írásait (*Felderítő Szemle* 5. [2006.] 3. 138–159. o., *Új Honvédségi Szemle* 61. [2007.] 7., 75–86. o. stb.) is összegző, továbbfejlesztő nagy ívű, sok szempontú, de ugyanakkor részletgazdag alkotja a pozsonyi csatáról, a hadjárat előzményeiről, lefolyásáról, és a következő ményekről.

A Szerző a magyar hadtörténetírásban szokatlan vállalkozásba fogott, amikor saját szavaival élve „modellezte” a csata lefolyását és azt befolyásoló körülményeket. A modellezés kifejezés itt egy olyan munkamódszert takar, amikor a kutató a hitelesnek tekinthető történelmi tényeket kiegészíti olyan lehetséges elemekkel, melyek meglétét tudományos igényvel és szigorúsággal bizonyítja. Ehhez Torma Béla messzemenőig felhasználta a történeti földrajz, a régészet, fegyvertörténet, eredményeit, így reális képet alkotott a szembenálló haderők létszámáról, az általuk képviselt harcászatról, fegyverzetükről és az ezekből következő lehetőségeikről.

Az egész művet áthatja egy nagyon sajátos látásmód – a ma már nyugállományú szerző lesem tagadhatná, hogy aktív katonaként a Katonai Felderítésnél teljesített szolgálatot. Az ott beleivódott szemlélet nagyon pozitívan jelentkezett hadtörténeti munkásságában. Kerül minden valóságtól elrugaskodott elméletet, szigorúan a tényekből indul ki és minden feltevését bizonyítani igyekszik. A pozsonyi csatát katonaként elemzi és rekonstruálja. Számba veszi a katonapolitikai háttérrel, a földrajzi adottságokat, a korabeli hadszervezeteket és az írásos forrásokat. Ezek figyelembevételével vázolja a sorsdöntő csatához vezető utat majd annak legvalószínűbb lezajlását. Különösen figyelemre méltó a magyar és bajor hadsereg lehetséges menetteljesítményének behatárolása, melynek eredményeit még arra is felhasználta, hogy bizonyítsa azt a feltevését, mely szerint a tiszántúli és a felső-tiszai hatalmi központok magyar harcosai nem avatkozhattak be a csatába, így azt egy önálló pannóniai magyar haderő vívta meg. A Szerző nem mesél, hanem számol, rideg tényeket sorol, mérlegel, majd következtet, de ezt mégis igen olvasmányosan teszi. Művének olvasása után nem tudtam sza-

badulni egy furcsa benyomástól. Olyan érzésem támadt, mintha egy rég volt uralkodó számára készült elemző értékelést kaptam volna a magyar és bajor haderőről, azok összecsapásáról és a végkifejlet okairól. Úgy vélem ez a mű erőssége is. Pontosan ez a számokra épülő, hűvös elemzés teszi érthetővé a korabeli hadászatot és harcászatot, megmutatván, hogy a hadtörténeti mítoszok mögött mindig ott állnak a meghatározó erejű, kérlelhetetlen földrajzi-, politikai-, fegyverzeti, és stratégiai tényezők, melyeknek pontos felmérése és az azokhoz való alkalmazkodás hozza el a győzelmet és nem valami csodafegyver vagy „legyőzhetelen” taktika. Torma Béla számításaival igazolta, hogy a pozsonyi csatában a magyarok tökéletesen kihasználták saját eszközeik és harcászati lehetőségeit, ugyanakkor ellenfeleiket a számukra legelőnytelenebb harcmodorra kényszerítették.

A szerző múltjából következően néha modern, és ezért anakronisztikusan ható terminológiát használ egy-két helyen pl. „összehangolt tüzcsapások” a nyílzáporok szinonimájaként, vagy „tűzelőkészítés”, „nyilvessző utántöltés” de ez inkább csak a szaknyelv alkalmazásának nehézségeit mutatja, a dolgozat értékére nincs befolyással. A munka jól tagolt, az okfejtések követhetők, a szerző már-már kinosan ügyelt arra, hogy a harcászattal és a menetteljesítménnyel kapcsolatos állításait a legaprólékosabban bizonyítsa. Ez teljesen érthető, hiszen dolgozatának ez az újat hozó, ezért legértékesebb része. A szerző a bajor vereség alapvető okát abban látja, hogy nem szerveződhetek össze csapásmérő erővé, nem alkalmazhatták a döntő csata harcéljárását. A magyarok támadása elkülönült, csoportokba szervezett menetformációikat érte, lehetővé téve részenkénti megsemmisítésüket, és a magyarok részéről az erőfölény megszerzését. Mindez azért alakulhatott így, mert nem ismerték a magyarok meszszehordó reflexijaikra alapuló távolharc-taktikáját és az azzal kombinált, színlelt megfutamodás-harceljárását.

A vereséghez hozzájárulhatott – feltételezve az északi hadszözpont létét –, hogy a Duna két partján felvonuló erők nem rendelkeztek folyamatos összeköttetéssel, nem tájékozódhattak a kialakult helyzetről.

A pozsonyi csata részletes elemzése egy sor, a magyar hadüggyel kapcsolatos kérdést világít meg, így a korabeli magyar hadszervezet mozgásának kérdését. Eredményei szerint,

s ebben véleménye jól kitapinthatóan eltér Révész Lászlótól, a csapatok alkalmazási körleteikbe érkezésének dátumai nem teszik lehetőséggé egy mozgósított haderő bevetését. Számításai szerint a könnyűlovas-véderő alkalmazásával csak a Kisalföldről és a hozzá csatlakozó területekről lehet számolni, a Felső-Tisza-vidék térségébe helyezhető fejedelmi katonai kíséretnek nem volt lehetősége részt venni a harcokban. További következtetése, hogy a magyarok a gyepűelve határfolyóktól nyugatra elterülő sávját biztonsági zónának tekintették, melynek rendeltetése a terület ellenőrzésében, idegen mozgások felderítésében és a határvédelmi erők riasztásában fogalmazható meg. A modellezés eredményei alapján a Fischá, mint határfolyó képezte az ellenséges támadások megállítását és visszaverését előkészítő első ellenállási vonalat. Ettől keletre húzódott a határizleti sáv, melyben a magyar könnyűlovasság a látszólagos megfutamodás taktikáját ismétlődően alkalmazva lelassította az ellenség előnyomulási ütemét, állandó zaklatással veszteségeket okozott, kifárasztotta erőit, felmorzsolta erkölcsi tartását, megbontotta fegyelmét és számára előnyös helyen döntő csapást mért rájuk.

Torma Béla Gyula – Perjés Gézához hasonlóan – a háború logikáját a számok törvényszerűségeivel igyekszik megértetni az olvasóval. Úgy véljük, szándékát siker koronázta, és munkájának további érdeme, hogy olyan vizsgálati szempontokat és módszereket mutatott be, melyek továbbá alkalmazása új eredményeket hozhat hadtörténeti írásainkban.

A könyv tartalmazza *Négyesi Lajos* (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) írását, amely Torma Béla monográfia-terjedelmű nagy tanulmányához kapcsolódóan a honfoglalók taktikájáról tesz értékes megfigyeléseket.

Révész László (Magyar Nemzeti Múzeum) közleménye „A pozsonyi csata egyik lehetséges résztvevőjének sírja Karoson” címet viseli. A Szerző úgy véli, változatlanul számolni lehet azzal, hogy a X. század első felében a magyar hataim középpont a Felső-Tisza-vidéken volt. Álláspontja szerint a magyar főerők is onnan vonultak a nyugati gyepek felől bekövetkezett betörés irányába. Feltételezi, hogy a harcoknak valóban résztvevője lehetett a karosi II. temető 52. sírjában talált előkelő vitéz, a fejedelmi kíséret tagja. Erre utalnak méltóságjelvényei (pl. aranyozott ezüstveretes öv, ezüst tarsolylemez stb.), valamint a ruházatára

varrott 12 db Gyermek Lajos korából származó érem, még ha tudjuk is, hogy az érem megszerzése és sírba kerülése közti időviszony egy sokat vitatott kérdése a magyar régészetnek.

Veszprémy László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) „A csata utóélete a történetírásban” című írásában áttekinti a csatára vonatkozó említéseket és véleményeket a középkortól napjainkig. Utal arra, hogy a csata historiográfiáját számos körülmény egyedülállót tette a hadtörténelemben: hosszú időszakokra gyakorlatilag még a megtörténtét is kétségbe vonták, mind Magyarországon, mind német nyelvterületen. A historiográfiai problémát bonyolította, hogy a XV. század végén alkotó magyarországi humanista, az itáliai Antonio Bonfini (†1502) olvasmányai hihetetlenül széles körébe a bajorországi kézíratos források nem tartoztak bele, a nyomtatott Aventinus (1544) pedig kronológiai okokból még nem tudta használni. Aventinus munkáinak jelentőségét az adta, hogy gondos és lelkes humanistaként valóban végzett forrástanulmányokat a délnémet kolostori és világi könyvtárakban, levéltárakban. Bizonyított, hogy olyan források is kezébe kerültek, amelyek – időlegesen – elvesztek, és csak a XIX–XX. században kerültek ismét elő, mint pl. a csata helyéről tudósító salzburgi évkönyvek 1921-ben. Egyébként Aventinus nagyon helyesen, elsőrangú forrásokként az okleveleket, hivatalos iratokat, törvényeket, utasításokat, leveleket kezelte, s az elbeszélő forrásokkal mellékes, kiegészítő forrásnak tartja. Összességében, ha erős fenntartásokkal is, a szerző szerint az aventinusi leírás számos elemének hitelt lehet adni.

A kötetet szerencsés módon forrásszöveggyűjtemény, valamint Torma Gyula német nyelvű konferencia-előadásának utánnyomása zárja. Ez utóbbi egyúttal betölti az idegen nyelvű rezümé funkcióját is. A fordítások közül kiemeljük *Szenthe Gergelynek* (Magyar Nemzeti Múzeum) a raffenstetteni vámrendetetről (Inquisitio de thelonis raffenstettensis, 903/904–906.) készített fordítását. A szerző már korábban is foglalkozott a témával (Gondolatok az Inquisitio de thelonis Raffenstettensis kapcsán. *Világtörténet*, 2007. tavasznyár, 18–30. o.), s öröndetes, hogy most, először, itt olvasható a forrás első teljes magyar fordítása. A raffenstetteni vámrendetet a X. század első éveiben keletkezett, a Középduna–medence mai bajor és osztrák szakaszának kereskedelmi forgalmát szabályozó intéz-

kedés. Kibocsátásának oka a Karoling Ostmark előkelőinek panasza volt a területen elszaporodott illegális vámhelyekre. A dokumentum jelentőségét növeli, hogy ez az utolsó, még a magyar honfoglalás előtti állapotokat tükröző forrás, amely a Duna-völgy kereskedelmi forgalmának leírása mellett a térség etnikai viszonyaihoz és a Karoling Birodalom keleti, gazdasági-közigazgatási határának helyéhez is adalékokkal szolgál.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Fehérvári Társasága és a Magyar Nemzeti Múzeum által példás együttműködésben összeállított kötet jelentősége és tartalma gondosabb nyomdai tipográfiát érdemelt volna, ám de mindez semmit nem von le a mű értékeiből, s bizhatunk benne, hogy módszertanilag is számottevő visszhangot vált ki.

Tóth László

VÁSÁRY ISTVÁN

CUMANS AND TATARS

Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365

(Cambridge University Press, 2005. 230 o.)

Vásáry István számos tudományos publikációban (Az Arany Horda [1986], Az Arany Horda kancelláriája [1987]) bizonyította, hogy az Alduna mentén feltűnt török népek történelmének kiváló ismerője és kutatója. A 2005-ben, a Cambridge University Press gondozásában megjelent, Cumans and Tatars – Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 című műve szorosan kapcsolódik ez irányú kutatásaihoz. A kötet, mely a sztyepei népek, elsősorban a kunok és a tatárok XII–XIV. századi balkáni jelenlétével, szerepével foglalkozik, nem előzmény nélküli. Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins (In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57. [2004.] 3. 263–270.o.) című tanulmányában a bolgár birodalom újjáalapítása után kialakult politikai helyzettel és a kunok abban betöltött szerepével foglalkozik. Áttekinti Kalojan bolgár cár kun segédsapátok által támogatott hadjáratait, és bizánci szerzők (Geórgiosz Akropolitész és Nikéasz Khóniátész) szövegeinek segítségével mutatja be a kunok jellegzetes, könnyűlovas íjász harcmódorát. A recenzált mű, mely szintén a bizánci források rendkívül alapos ismeretén alapul, e tanulmány témáját viszi tovább, kiterjesztve azt térben és időben.

A kötet bevezetőjében Vásáry röviden számba veszi a sztyepei félnomád népek és a Balkán kapcsolatait a hunoktól a bolgárokon át

az úzokig és a besenyőig, majd a Balkán terminus definiálására vállalkozik: a XII–XIV. századi Balkánon ő az Aldunától és a Szávától délre, valamint a Boszniától, melyet kevert nyugati és balkáni identitásúnak vél, keletre és délre eső területeket érti. Majd pedig leszögezi alapvető célját: a Balkán-félszigeten a XII. század második felében jelen lévő, oda hadjáratokat gyakran vezető kunok, majd a bolgár birodalmat egy ideig fennhatósága alatt tartó, később pedig a Dunától délre kalandozó Arany Horda tatárjainak történetét kívánja áttekinteni. A szerző meglehetősen röviden tér ki arra, hogy a címben szereplő kunokon etnikai csoportot ért, míg a „tatar” megnevezést alapvetően politikai értelemben, etnikai jelentésétől függetlenül használja, és a tatar fennhatóság alatt élőket érti alatta.

A második fejezet (Cumans and the Second Bulgarian Empire, 13–56. o.) a második bolgár birodalom megalapításának történetét dolgozza fel, az eseménytörténet elbeszélésén kívül igen nagy hangsúlyt fektetve az új bolgár államalakulat megszületésénél bábáskodó etnikumok azonosítására és szerepük felvázolására. Vásáry úgy véli, hogy a Dunától délre nagy számban élő vlachok a „kezdeti lendülettel és energiával”, a kunok a fegyverekkel és a harcosokkal, a bolgárok pedig az ideológiával, azaz az egykori Bolgár Birodalom feltámasztásának gondolatával járultak